

ОГЛЯД ДОПОВІДЕЙ НАУКОВОГО СЕМІНАРУ ІСТОРІЇ СХІДНОЇ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ЛЕЙПЦИЗЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У 2023—2025 рр.

Історичні семінари при університетах і науково-дослідних інститутах світу мають давню традицію. Першим вважається семінар з трактування історії як науки, створений Леопольдом фон Ранке (Leopold von Ranke) у 1840-х рр. при Берлінському університеті Фрідріха Вільгельма. На весь світ були відомі історичні семінари професорів Георга Вайтца (Georg Waitz) у Геттінгені, Генріха Вуттке (Heinrich Wuttke) у Лейпцигу чи Теодора Моммзена (Theodor Mommsen) у Берліні. Тут формувались як дослідники Михайло Драгоманов, Федір Фортинський, Михайло Володимирський-Буданов та інші знані українські історики. У ХХ ст. гарантією підготовки кваліфікованого історика була участь у науковому семінарі Люсьєна Февра (Lucien Febvre), Жоржа Дюбі (Georges Duby) та Жака Ле Гофа (Jacques Le Goff) у Франції; Отто Гетча (Otto Hoetzsch) та Фрідріха Майнеке (Friedrich Meinecke) в Німеччині; Генрі Адамса (Henry Brooks Adams) та Ендрю Діксона Вайта (Andrew D. White) у США чи Арнольда Тойнбі (Arnold Toynbee) у Великій Британії. Суть семінару полягала у залученні до виконання дослідницьких завдань молодих і досвідчених дослідників, започаткуванні й проведенні між ними дружнього діалогу для обговорення та вдосконалення роботи історика-початківця.

Автор свого часу брав участь у роботі семінарів професорів Омеляна Пріцака в Гарвардському (1990—1991) та Київському (1992—1994), Андреаса Каппелера у Кельнському (1995—1996) та Мордехая Альтшулера в Єрусалимському (2000)

Цитування: Потульницький В. Огляд доповідей наукового семінару історії Східної та Південно-Східної Європи Лейпцизького університету у 2023—2025 рр. *Український історичний журнал*. 2026. № 1 (586). С. 228—234.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

університетах та ін. У цьому повідомленні хотілося б поділитися враженнями й досвідом участі в роботі історичного семінару кафедри історії Східної та Південно-Східної Європи Лейпцизького університету, який очолює проф. *Штефан Родевальд*. Огляд стосуватиметься періоду повномасштабного вторгнення Росії в Україну, що робить цей досвід та винесені на обговорення теми, що турбують німецьких та гостей дослідників, цікавими й пізнавальними.

Лейпциг відомий своїми книжковими ярмарками та фестивалями, бібліотеками з безліччю унікальних джерел та літератури. У 2023—2024 рр. у рамках Гумбольдтівського проекту автор огляду, досліджуючи тему «Україна та Німеччина у взаємному дзеркалі історичної та політичної думки кінця ХІХ — першої третини ХХ ст.», працював над джерелами й літературою у двох центральних (університетській і національній) і двох бібліотеках при науково-дослідних інститутах (регіональної історії та історії Східної Європи) Лейпцига, залучився до роботи історичного семінару Лейпцизького університету та продовжує брати в ньому участь і далі.

Двомовний (німецька та англійська мови) семінар з історії Східної та Південно-Східної Європи Лейпцизького університету задумувався його керівником проф. Штефаном Родевальдом як захід для аспірантів, кандидатів наук і зацікавлених викладачів. Семінар слугує школою методології в науковій роботі, допомогою в підготовці довгострокових наукових проектів (таких, наприклад, як сучасний проект «Трансоттоманіка: Динаміка мобільності між Східною Європою, Османією та Персією»), монографічних праць і збірників документів, а також є регулярним майданчиком для обміну науковим досвідом та інформацією. Під час засідань семінару нове покоління науковців знайомиться з проблемами й методами в різних сферах історичних досліджень загалом, а також із сучасною діяльністю та дослідженнями окремих німецьких і закордонних науковців у цих галузях. Одна з головних цілей наукового заходу полягає в запровадженні широкого підходу як до обробки теми, так і до вибору доповідачів. Учасники семінару представляли кілька поколінь — від молодих докторантів до відомих науковців, які працюють у цій галузі більш ніж 40 років, серед яких є фахівці з Лейпцига, з інших університетів Німеччини, з України, Польщі, Литви, Естонії, Туреччини, Австрії.

Більшість доповідей, виголошених на засіданнях семінару, була присвячена проблемам всесвітньої історії. Були представлені дослідження актуальних проблем Східної та Центральної Європи, головним чином, історії Німеччини, Австрії, України, Росії, Османської імперії, Криму, Польщі, країн Балтії, проблематики історії євреїв та ін. Зупинимось детальніше на тих, які перегуковуються або з проблемами всесвітньої історії та історії України, або із загальнотеоретичними проблемами світової історії.

Із загальнотеоретичних виступів, що прозвучали в приміщенні актового зали гуманітарного факультету, варто виділити доповідь професорки *Барбари Штольберг-Рілінгер* (Barbara Stollberg-Rilinger) з Мюнстерського університету, яка присвятила своє повідомлення розвінчуванню міфів про прусського короля і німецького імператора Фрідріха-Вільгельма I (1713—1740) як державника і будівничого. На основі тогочасних джерел та інформації зі спогадів і щоденників сучасників короля, зокрема його придворного лікаря-діагноста, дослідниця намагалася переви-

риту зміст цих міфів. У мемуарах правитель поставав тираном і деспотом, який не дотримувався такту й дистанції у відносинах з оточенням. Все це виразно контрастувало з розповідями про Фрідріха-Вільгельма I як «добру людину», «поціновувача церемоніалів», носія «високих естетичних цінностей», натомість професорка виявила риси короля, що дозволяють порівнювати його з такими діячами як Калігула чи Трамп. Оцінюючи такий консистентний наратив про правителя як вихователя свого народу у «прусьському дусі», Б. Штольберг-Рілінгер вдається до методології школи «Анналів», зокрема праць представника її четвертого покоління П'єра Бурдьє (Pierre Bourdieu) про «габітус» як комплекс культурних практик і аналог поняття «ментальність», та вважає, що монарх виразно демонстрував солдатський «габітус» у взаємовідносинах з елітою. Насамкінець доповідачка на основі джерел довела, що Фрідріх-Вільгельм I аж ніяк не виконував роль монарха в маєстаті, а був лише кабінетним полководцем, що поводив себе як «простий солдат». На розкритті таких парадоксів була побудована вся доповідь.

Проблеми, дотичні до історії України, були розкриті в доповідях, виголошених безпосередньо в приміщенні семінару східноєвропейської історії. Варто відзначити присвячену історіографії історії України доповідь д-ра Роберта Борна (Robert Born) з університету Ольденбурга — «Україна як “біла пляма” в історіографії мистецтва. Проблеми дискурсу дійових осіб та інституцій міжвоєнної доби». Визначаючи історіографію українського мистецтва міжвоєнної доби як недосліджену проблему, д-р БORN опирався на аналіз трьох праць із цієї проблематики авторства Дмитра Антоновича, Романа Смаль-Стоцького та Миколи Голубця. Доповідач визначив спільні риси, які об'єднують дослідження: науково-популярний описовий характер, дотримання схеми Михайла Грушевського й інтерпретація розвитку української художньої культури як елемента й похідної загальноісторичного національного розвитку. Дослідник відзначив, що були спроби, зокрема Антоновича і Смаль-Стоцького, вписати український мистецький процес у загальноєвропейський контекст і виявити взаємовпливи з Польщею, Німеччиною та Росією, а також адаптувати західноєвропейську періодизацію до історії української художньої культури. Разом з тим, на його думку, українські науковці навіть не спробували застосувати тогочасні методологічні новації, поширені в німецькій, австрійській та чеській науці, а дотримувались лише антикварного позитивістського підходу. Через це періодизація історії українського мистецтва в контексті європейського, яку намагались провести вітчизняні історики, вийшла дещо схематичною та штучною.

Історичну спадщину Київської Русі як поле для виникнення конкуруючих дискурсів розкрила у своїй доповіді «Київська Русь як постання дискурсу: історична політика, культура пам'яті та медієвістика у Східній Європі у діакронії» докторка Крістіна Вітткамп (Kristina Wittkamp) з університету Пассау. Доповідь авторки мала оглядовий характер і була присвячена порівняльному аналізу вже достатньо досліджених і вивчених явищ: російського бачення проблем і континуїтету Київської Русі, з одного боку, та української візії цих процесів, з іншого. Неабиякий інтерес та жваву дискусію викликали окремі питання, які постали з цієї доповіді. Перше з них стосувалося впливу на істориків Східної Європи бачення Київської Русі як дискур-

су у концепції Арнольда Тойнбі. Це бачення базувалося на чотирьох твердженнях: 1) утворення Росії (Москви) як результату викликів, що постали перед Київською Руссю; 2) існування двох фаз Київської Русі: старшої Київської та молодшої Московської; 3) відповідь Москви була недостатньою для утворення нею власної цивілізації, на відміну від Київської Русі; 4) Росія — це сателіт, що існує без власної цивілізації. У результаті дискусії учасники семінару дійшли висновку, що вивчення Київської Русі як дискурсивного поля мало б концентруватись на вивченні ролі православної церкви в історії Київської Русі, осмисленні процесу формування окремих особистостей, лінгвістичних проблемах та регіональних суперечностях з виокремленням їхніх причин. Друге дискусійне питання: яка з двох середньовічних територіальних держав мала більші підстави у ствердженні свого континуїтету від спадщини Київської Русі як її епігон — Суздальсько-Володимирська чи Галицько-Волинська? Тут думки учасників семінару розділилися, оскільки в рамках нормативної цінності й ваги легітимність кожного з наступників визначалася відмінними факторами.

Магістерка університету Регенсбург *Гамзе Ілалсан-Коч* (Gamze Ilaslan-Koç) презентувала дослідження на тему «Матеріальна культура в Габсбурзькій та Оттоманській дипломатії у XVIII ст.». Цікавим було розкриття доповідачкою низки питань стосовно специфіки дипломатичних заходів і процедур досліджуваної доби. Так, була встановлена відмінність у дипломатичній процедурі обміну та представлення матеріальних об'єктів з державами, з якими турки вели війни у XVIII ст. (Росія, Австрія) та з якими вони зберігали дружні відносини (Франція). Також дослідниця підтвердила відому тезу про існування відмінностей (специфіки) у дипломатичних процедурах, якими турки обмінювались з європейськими та мусульманськими державами. Наприклад, османський султан, підтримуючи дипломатичні зв'язки з Кримським ханством, надсилав персональні подарунки кримським ханам з династії Гіреїв, які натомість аж ніяк не були зобов'язані відповідати дарунками султану. У доповіді було розкрито питання модернізації в Туреччині у XVIII ст., що охопила військо, освіту й науку, і навіть дипломатію, яка зазнала суттєвих метаморфоз.

Кандидатка історичних наук, керівниця відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України у Львові *Богдана Петришиак* представила доповідь на тему «Пам'ятки зі львівських архівів: органи самоврядування, муніципальні писарі, автономні етнічні громади та его-документи (1240—1772)». Доповідачка здійснила короткий екскурс в історію архіву з кінця XVIII ст. до сучасного періоду, зазначила, що наявні 766 фондів та 120 119 справ охоплюють історичний період у межах з 1110 по 1944 рр. Була надана інформація про матеріали у фондах магістратів, сільських судів, типи документів у судових колекціях, зокрема кореспонденції, miscellanea тощо, згадані наявні креслення будинків та міст від 1770 р., фонди замку та землі 1443—1784 рр. у Сяноку, Перемишлі та Терехові. Слухачі семінару зацікавились можливістю виявити в особистих документах прізвища представників української шляхти, зокрема гербів Сас та Корчак, а також матеріалів про надання шляхетства членам українських родин угорською та польською владою. У цьому контексті учасники семінару поставили наступні питання: 1) Чи збережені в архіві джерела, що проливають світло на можливі спроби української

шляхти зберегти власну соціальну ідентичність, попри їхню належність до нової польської соціально-політичної системи? 2) Чи зберігаються в архіві якісь документи про династичні шлюби галицьких князів і королів із західними династіями, зокрема з угорськими Арпадовичами, австрійськими Бабенбергами, князями мазовецькими, комтурами Тевтонського ордену та ін.? Доповідачка висловила припущення, що така інформація може знаходитись у замкових книгах Львова та Галича, колекції Ставропігійського інституту, у листах представників руських гербових родин Сас та Корчак, щоденниках шляхти та документах про освіту представників української шляхти в університетах Польщі та Італії.

У межах семінару було проведене спільне засідання кафедр нової та новітньої історії (зав. кафедри проф. *Дірк ван Лаак* (Dirk van Laak)) та кафедри середньовічної та ранньомодерної історії (зав. кафедри проф. Штефан Родевальд (Stephan Rohdewald)), де була виголошена доповідь автора цього нарису на тему «Образ України між Східною Європою та Росією в дослідженнях провідних німецьких науковців доби Бісмарка та епохи Першої світової війни: порівняльний аналіз, концепції та контекст». Доповідач мав на меті відтворити тривалу традицію вивчення провідними німецькими істориками та політиками кінця XIX — початку XX ст. (період, коли Німецька імперія мала власну українську політику) України взагалі та українсько-німецьких відносин зокрема. У доповіді автор намагався дати відповідь на питання, чи розглядали німецькі інтелектуали за умов відсутності української держави потенційні можливості її появи як державного суб'єкта, знайти та сформулювати все коло питань довкола України, які вони ставили, виявити викривлення їхнього бачення та суджень у німецькій історіографії, що відбулось після Другої світової війни. Методологічно були використані теоретичні підходи фахівців з порівняльної історії ідей, зокрема деякі висновки видатного американського та польського вченого Анджея Валіцького (Andrzej Walicki) та представника першої генерації школи «Анналів» Люсьєна Февра (Lucien Febvre). Більшість питань, поставлених учасниками семінару, стосувалась ревізії та заперечення доповідачем застарілих і навіть хибних, на його думку, висновків, які містяться у низці робіт післявоєнної та сучасної німецької історіографії та політичної думки про Україну таких науковців як, наприклад, Лев Копелев (Lew Kopelew), Фріц Епштейн (Fritz Epstein), Рікардо Баваї (Ricardo Bavaj) та ін. щодо існування трьох таборів (русофіли, українофіли та «нейтральні» дослідники) у середовищі німецьких авторів кінця XIX — початку XX ст., які утвердились і стали «дороговказом» після поразки Німеччини у Другій світовій війні. Автор спробував на джерельному матеріалі, знайденому під час роботи в Німеччині, довести той факт, що переважна більшість провідних німецьких інтелектуалів були українофілами й усіляко засуджували імперську політику Росії щодо України та інших уявлених нею народів.

Підсумовуючи, зазначимо, що семінар історії Східної та Південно-Східної Європи Лейпцизького університету вже перетворився на осередок, який може системно працювати для досягнення бажаних результатів. Учасники семінару акцентують важливі проблеми як української, так і всесвітньої історії, що становлять інтерес для дослідників при формуванні бачення тих викликів, проблем і перспек-

тив, що постали перед українською історичною наукою в умовах російсько-української війни або можуть постати в майбутньому.

Можна лише пошкодувати, що в академічній українській історичній науці такі семінари, як форма обміну науковим досвідом та інформацією між старшим поколінням вчених і молодими дослідниками, так і не набули поширення. Враховуючи той факт, що найважливіші виклики та проблеми, які постануть перед українською історичною наукою, ще попереду, є нагальна потреба інтеграції фахової корпорації українських істориків до європейського та світового академічного світу. Саме такі семінари могли б тут прислужитись якнайкраще. Адже семінар служить не лише школою методології дослідницької роботи та її впровадження у практику досліджень, але й всіляко допомагає у вирішенні й реалізації довгострокових проєктів у контексті пошуку відповідей на виклики й проблеми української історичної науки на сучасному етапі. Ці проблеми неможливо вирішити без впровадження передової та перспективної методології в практику наукових досліджень. У нашій історичній науці, на відміну від західної, практично відсутні роботи, виконані за допомогою таких методологій як, наприклад, школа «Анналів», «спільна історія» (Shared history), «історія повсякдення» (Alltagsgeschichte) та ін. Переважна більшість робіт, де акцентуються проблеми інтеграції української історії до світової, виконана на основі вже антикварної методології позитивізму, яка досі домінує в історичних дослідженнях в Україні.

Виклики, які постають перед українською історичною наукою, потребують не лише розробки й вивчення більш передових методологічних систем в історичних працях, але й активного впровадження їх у практику української історіографії, апробації на українському джерельному матеріалі. Без цього складно буде досягти стратегічної мети нашої історичної науки — інтегрувати українську історію до світової на черговому етапі наукової революції, що вже почався на Заході з нового осмислення історії Росії, України, Польщі, Німеччини та глобальної історії взагалі. Ми маємо говорити однією мовою із Заходом. Але коли загал українських істориків створить інтегративний курс історії України в діалектиці зі всесвітньою історією (так званий гранд-нарратив) мовою позитивізму, а західні вчені, наприклад, мовою школи «Анналів», то в очах західної науки це матиме вигляд пошуку проблеми, якої немає (її яскраво описує іспанська приказка про три лапи у kota — «*Buscar tres pies al gato*»), адже такий інтегративний курс історії буде, так би мовити, для внутрішнього вжитку. У цьому контексті можна лише пожалкувати, що дискусія на сторінках «Українського історичного журналу» у 2013—2014 рр. щодо опрацювання методологічних і теоретичних засад концепції багатотомної синтетичної історії України в діалектиці зі всесвітньою історією, запропонована тоді академіком В. Смолієм, не отримала ані подальшого розвитку, ані практичного виходу. Тоді прозвучали обґрунтовані пропозиції взяти для української історичної науки за приклад «Нову кембридзьку історію середньовіччя» з її синхронністю історичних періодів, або піти за французькою школою «Анналів», залучаючи всі сфери історичної дійсності. Були й інші пропозиції. У цілому можна констатувати, що наявність семінару як «майстерні наукової практики» та специфічної форми академічного діалогу є взаємопов'язаною з виробленням стратегії інтеграції національної історії у світову, оскільки, як показує

досвід, саме на семінарі у спільному обговоренні та невимушеній атмосфері дружнього спілкування поколінь відбувається своєрідний діалектичний процес — теорія дає напрямок дослідженню, а дослідження коригує теорію.

Насамкінець, оцінюючи наукову роботу семінару історії Східної та Південно-Східної Європи Лейпцизького університету, можна констатувати, що він успішно функціонує як лабораторія для ознайомлення та обговорення нових фактів та ідей. Сподіваюсь, що ця інформація буде корисною українським історикам не лише в контексті обізнаності з темами, які обговорюють їхні німецькі колеги, але й покращення та вдосконалення власних підходів до вирішення низки важливих проблем історичної науки.

Надійшла / Received 15.11.2025

Володимир ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ

Інститут української археографії

та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (Київ, Україна)

Volodymyr POTULNYTSKYI

M.S. Hrushevskyi Institute of Ukrainian Archaeography
and Source Studies of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)